אהרן כהן: על "פגישות עם מנהיגים ערבים"

בשנת 1966 נדפסה ב"מעריב" סדרת מאמרים של ד. בן־גוריון, "פגישות עם מנהיגים ערביים". שנה לאחר־מכן הופיעו, בשינויים מסוימים, כספר באותו שם ("עם עובד", 296 ע'). עיקר עניינו של ספר זה הוא סיפור גישושיו של בן־גוריון בשדה יחסי היהודים והערבים, בארבע שנותיו הראשונות ליד הגה המדיניות הציונית (1938—1934). הפגישות היו עם כמה אישי־ציבור ערבים מארץ־ישראל (מוסא אל־עלמי, עוה"ד עוני עבד אל־האדי, ההיסטוריון ג'ורג' אנטוניוס, הסופר מוסא אל־חוסייני), עם ריאד אל־צולח ממנהיגי לבנון, שפיב אַרסלאן ראש המשלחת־הסורית־הפלשתינית בז'נבה והמדינאי הסורי אחסאן אל־ג'אבּרי, עם פואד חמזה, מנהל ענייני־החוץ של ממשלת אבן־סעוד, ועם חאפז והבה, שגרירו בלונדון. הפגישות התקיימו בארץ ובאירופה. אגב, בן־גוריון כותב (ע' 18): "לאחר שנבחרתי להנהלה הציונית (1933) באתי בדברים עם מנהיגי הערבים בארץ ועם נציגי סוריה, לבנון, מצרים וסעודיה". אולם בין האישים הערבים הנזכרים בספר אין כל נציג מצרי.

פגישות בן־גוריון עם האישים הערבים כשלעצמן תופסות רק חלק קטן של הספר; רובו הגדול הסברת רקע התקופה, הדיונים של הנהלת הסוכנות היהודית ודין־ודברים עם אישים יהודים שמחוצה לה, שעמדו בקשרים עם מנהיגים ערבים. תלישת פגישותיו של בן־גוריון בארבע השנים הנ"ל (פגישותיו הראשונות עם מנהיגים ערבים, וככל הידוע גם האחרונות) מכלל המגעים הפוליטיים המרובים שהיו בין אישי־ציבור יהודים וערבים, לפני כן ואחרי־כן, נוטלת מהן את הפרספקטיבה הנכונה. למרבה־הפליאה אין בספר כל הקדמה להסברת דבר זה, להסברת כוונתו של הספר, מבנהו, כללים שנוקט המחבר בחיבורו וכיוצא באלה עניינים שנוהגים מחברים להסביר לקוראיהם.

דילוגים מאלפים

הארות־הרקע שבספר לוקות בדילוגים רבי־משמעות על אירועים רבי־חשיבות, או רבי־ענין, באותן ארבע שנים עצמן. נסתפק בדוגמות אחדות בלבד.

דוגמה א: פרשת ועדת־פיל (נובמבר 36—יולי 37). אמנם, בהופיעו לפני אותה ועדה מלכותית שלל בן־גוריון את הגירסה של מדינה יהודית בארץ־ישראל; אולם, האם די בעובדה זו להצדיק דילוג על אחת המערכות הפוליטיות הבולטות, שהסתכמה באחד המסמכים היסודיים והמעניינים ביותר בהיסטוריה המדינית של ארץ־ישראל החדשה (דו"ח ועדת־פיל)? כל פרשת ועדת־פיל זוכה בספר לכמה עשרות שורות־אגב בלבד.

דוגמה ב: בן־גוריון אינו מזכיר כלל הצעה מצד הוועד־הערבי־העליון, שהועברה אל הסוכנות היהודית בסוף יולי 37, כשבועיים לאחר פירסום דו"ח־פיל. ההצעה, שפוּוּנה למנוע את חלוקת ארץ־ישראל, היתה: ועידה ערבית־יהודית, בהשתתפות שבעה יהודים ששנים מהם ייבחרו על־ידי הערבים, ושבעה ערבים ששנים מהם ייבחרו על־ידי היהודים (לבל יפגשו רק קיצוניים מכאן ומכאן). היה זה נסיון שנכפה על האגף הקיצוני שבהנהגה הערבית על־ידי יסודות מתונים יותר. מוסר ההצעה מטעם הוועד־הערבי־העליון אמר:

"נואשנו מן האנגלים. כל מה שהם טורחים בשבילם הם טורחים, כל פתרון שהם מציעים גרוע מחברו. הגיע הזמן שנקח את הדבר בידינו, שנשב לשולחן אחד ונשתדל למצוא במאמצים משותפים מוצא מן המצב המסובך".

עמדתה של הנהלת הסוכנות היהודית להצעה נוהלית מעניינת זו היתה כי "היא עצמה תמנה את באי־כוחה למו"מ ואינה יכולה לקבל בעניין זה הצעות מן הצד שכנגד" (הודעת מ. שרת לקאלווואריסקי מ־26.7.37). המרומז אי־כה בספר לפרשה זו (ע"ע 152—151) אינו תואם את המסמכים שבכתב.

דוגמה ג: בהארות־הרקע אין זכר לאגודת "קדמה מזרחה", שרוב חבריה היו "מסלתה ושמנה" של ירושלים העברית או, בייחוד מנכבדי המשפחות הוותיקות ביותר בארץ, מראשי עדת הספרדים ואחרים, מהם בעלי קשרים חשובים עם הערבים. האגודה נוסדה בסוף יוני 36 ושמה לה למטרה השגת הבנה יהודית־ערבית והבטחת השלום בארץ. בן־גוריון אינו מזכיר גם תכנית רבת־חשיבות, שעמדה על הפרק ב־1937: הוצאת עתון יומי גדול **בערבית** לשירות רעיון השיתוף הערבי־היהודי. את העריכה הראשית היה נכון לקבל על עצמו אחד העתונאים הערבים המזהירים, לימים ראש המכון לעתונות באוניברסיטת מצרים, ד"ר מחמוד עזמי, שוחר רעיון הידידות והשיתוף בין הערבים והיהודים. לאחר כינון משטר־ההפיכה במצרים היה ראש משלחת מצרים באו"ם. הוא מת באמצע נאומו במועצת־הבטחון (5.11.54) ובין הנואמים שהספידוהו באו"ם היה גם ראש משלחת ישראל, א. אבן.

אילו כגירסת עצמו נהג

ביוני 1936, עת עמד על הפרק מו"מ על הסכם יהודי־ערבי ובן־גוריון ראה לפסול את יוזמיו, או לפחות אחדים מהם, כתב אל חבר בירושלים:

> חשובה השאלה מי ומי ינהל את המו"מ עם הערבים. ראוי לכך רק מי שיש לו שתי התכונות הללו: א) מי שמאמין אמונה עמוקה בציונות, מי שעיקרי הציונות (כגון עבודה עברית, עליה עממית, קרקע) הם בשבילו בבחינת "ייהרג ואל יעבור", מי שרואה את הגשמת הציונות המאכסימאלית כמינימום הכרחי בשביל העם העברי, מי שרואה את הגשמת הציונות כשאלת החיים והמוות של העם היהודי; ב) מי שמבין את נפש הערבי, מי שמכבד את שאיפתו הלאומית, מי שמסוגל לראות את הדברים בעיני ערבי.
>
> ("במערכה", כרך א, 1957, ע' 163)

אילו נהג כשופט הרואה חובה מוסרית לעצמו להתפטר ממשפט שבגלל מסיבות מסוימות אינו מתאים לשבת בו, לא היה בן־גוריון מנסה כלל אותם נסיונות מו"מ שעליהם מסופר בספרו, ולא היה צריך לטרוח אחר־כך כדי להוכיח שהיה זה "נסיון שנכשל".

דימוי הפולקלורי הערבי

בפולקלור הערבי יש דימוי ידוע של "אַטרש פי זפה" (חירש בחתונה). הבקיא בדברים ייזכר לא־אחת בדימוי זה למקרא קטעים שונים בספר.

בן־גוריון מעולם לא למד להכיר את העולם הערבי, כל שכן להבינו. ודאי אין זה מקרה כי מאז הגיעו ארצה (1906) למד תורכית, אנגלית, בתקופה מאוחרת יותר למד יוונית ולפי סברה מצויה אפילו סאנסקריטית (שפת טקסטים דתיים בודיסטיים), אך מעולם לא למד לדעת ערבית, שפת האיזור הנרחב בו נטועה ארץ־ישראל (שלא לדבר על העושר המצוי בה מנכסי הרוח של העם היהודי באחת מתקופות שיגשוגו). בחוקו של בן־גוריון מן העולם הערבי מורגש מאד גם בכתביו ומאבקיו. גישושיו

באותן פגישות מעטות עם מנהיגים ערבים כגשש סומא בארובה. כאשר שואלו עוני עבד־אל־האדי (יולי 34) "אם נעזור לערבים להיפטר מצרפת ומאנגליה"—תשובת בן־גוריון היא כי "בנין המשק הערבי, הרמת התרבות, חינוך העם, פיתוח האר־צות הערביות [וכל זאת תחת מגף השלטון הקולוניאלי!—א. כ.] קודמים ומתנים את השחרור הפוליטי"... כאשר באחת השיחות עם מוסא אל־עלמי מוזכר שפיב ארסלאן כאחד מבעלי־ההשפעה בתנועה הלאומית הערבית, רושם בן־גוריון בסוגריים: "ארסלאן הוא דרוזי, אבל 'מתבולל' ערבי" (ע' 32). כבר אז כנראה הסתמנה הנטייה לעשות את הדרוזים לאום מיוחד.

בתחילת הספר (ע' 8) מצוי סיפור אפיזודה מתמיהה־משעשעת, מתי וכיצד נודע לבן־גוריון לראשונה על התנגדות פוליטית מצד ערבים למפעל הציוני בארץ: באביב 1915, שעה שהוא וי. בן־צבי המנוח (נשיא מדינת ישראל 1952—1963) התהלכו במגרש של בנייני הממשלה בירושלים בעמדם להיגרש מן הקיסרות העות'מאנית, הזדמן לשם סטודנט ערבי בשם "יחיא אפנדי" שהתרועע אתו בקושטא, שם למד בן־גוריון תורת־המשפטים; כאשר שאל הסטודנט הערבי מה מעשיו של בן־גוריון בחצר בית־הסוהר וזה סיפר לו כי יש פקודה לגרשו מתורכיה, הגיב על כך הלה לאמור: "כידיד שלך אני מצטער על כך, כערבי — אני שמח". וכאן מוסיף בן־גוריון: "היה זה המקרה הראשון שנתקלתי בהבעת איבה מדינית מצד ערבי".

מראשית צעדיו בארץ היה בן־גוריון "הומו פוליטיקוס". אי־אפשר היה שלא שמע על **נג'יב נאצר** ושבועונו "**אל־כרמל**", שנוסד (בחיפה) ב־1908, זמן קצר אחרי הפיכת "התורכים הצעירים" והכרזת התחוקה בתורכיה, על העתון "**פלסטין**" שנוסד ב־1911 ביפו (יצא לאור בה עד 1948 ואחר־כך הוסיף להופיע בירושלים הערבית עד אביב 1967), ששניהם הטיפו נגד המפעל הציוני בארץ. כלום אפשר שלא ידע על הופעת הצירים הערבים מארץ־ישראל בבית־הנבחרים של תורכיה, מאז היפתחו בנובמבר 1908? ופליאה על פליאה: בן־גוריון היה מראשוני עורכיו של "אחדות", בטאון "פועלי־ציון" בארץ; בגליון אלול תר"ע (1910) נזכר ספרו של **נג'יב עזורי**, ערבי ירושלמי מיסד "ליגת המולדת הערבית" (פאריז, 1904), שהזהיר את הערבים בפני תנועת־התחייה היהודית שפניה לארץ־ישראל:

> "זה היה מעשה של יחיד, שפנה בספרו לממשלות נכר", כתב "האחדות", "אבל היום אנו רואים כבר המון עתונים (ערביים) בא"י, סוריה ומצרים, הנלחמים בנו, ותלמידיו של נג'יב עזורי אינם פונים עוד לממשלות זרות, אלא מכוונים את התעמולה כלפי העם הערבי והממשלה התורכית".

רק באביב 1915, מפי חברו הסטודנט יחיא אפנדי, נודע לו לב"ג על התנגדותם של ערבים למפעל היהודים בארץ?!

על הצהרות ומעשים

בשיחה עם עוני עבד אל־האדי (18.7.34) אומר הלז לבן־גוריון: "ויצמן ואחרים מכריזים בכל פעם על רצון טוב כלפי הערבים—היכן הרצון הזה? במה נתגלה למעשה? התדמו לרמות אותנו בהכרזות יפות? מה עשיתם כדי להוכיח לנו את רצונכם הטוב?" (ע' 22)

אכן, הדברים מצלצלים כהד לדברי בן־גוריון באסיפת־הנבחרים השניה (כ"ו טבת תרפ"ו/1926):

> "הרצון שלנו לא ייבחן, גם אינו נבחן עפ"י דקלאראציות והבטחות והכרזות יפות, אשר מישהו יכריז בחגיגיות רבה מעל במה זו או מעל במה אחרת;

יחסנו ייבחן עפ"י **המעשים שאנו עושים** (ההדגשה במקור) ולא עפ"י הדברים שאנו מדברים".

("אנחנו ושכנינו", הוצאת "דבר" 1931, ע' קכ"א)

אם לדון על־פי המעשים שנעשו בניצוחו של בן־גוריון בתקופה הממושכת עת עמד ליד ההגה של התנועה הציונית ושל מדיניות ישראל ייראו המדרש והמעשה בתחום זה אצלנו כשמיים וארץ.

הדים מן הצד השני

שאלה מעניינת היא באיזו מידה תרמו הפגישות המתוארות בספר לקירוב הלבבות, לזריעת זרע של הבנה הדדית ושל תקוה לחפש יחד פתרון קונסטרוקטיבי לבעיות המשותפות המסובכות. היו אישים בתנועה הלאומית היהודית שאפשר לרשום לזכותם הישגים בלתי־מבוטלים בתחום זה. ספרו של בן־גוריון מעיד כי את מחברו אין למנות עם אלה. דבר זה ידוע מתוך מגעים עם אישים ערבים שהיו מעורבים בנסיונות שונים של מו"מ ערבי־יהודי, אך יש גם עדות ישרה בכתב. כשליש מן הפגישות עם מנהיגים ערבים הנסקרות בספר (4 מכלל 13) היו עם מ. אל־עלמי. בן־גוריון אף אומר עליו כמה דברי שבח ("וגם אינו שונא ישראל", ע' 19). מה למד אדם כאל־עלמי מן השיחות עם ב"ג?—תשובה על כך מצויה בספרו של ג'פרי פ'רלונג Goeffrey Furlonge: Palestine is my Country—The Story of Musa Alamy, London, 1969. ביחסו לב"ג "מספר טעויות בנוגע לעובדות", אומר אל־עלמי (ע' 103 של ה"סטורי" שלו) ש"אף כי נפרדו [לאחר השיחה] תוך ידידות על־פני השטח" והוא, עלמי, אף "התרשם לטובה מגישתו הישרה לענין של בן־גוריון", הרי בכל זאת:

> השיחה ציינה את השלב הסופי בהשכלתו [של עלמי] בנוגע לטבעה ולמטרותיה של הציונות. למרות כל שראה וקרא בעשור הקודם, הוא נשאר, לדבריו, 'תמים במידה שלא תיאמן' בנוגע למטרות הסופיות של הציונים, שבהודעותיהם הרשמיות הקפידו תמיד לשמור על משאלותיהם במסגרת הצהרת־בלפור והמנדט, כלומר בית לאומי בארץ־ישראל. עתה שמע מנהיגים אלה, שלא נחשבו קיצוניים, מבהירים באופן צלול כבדולח, כי שאיפתם לא פחות מאשר שלטון גמור על הארץ. (לרבות עבר־הירדן, כמסתבר ממהלך השיחה—א. כ.)

"אחד הקשיים בהתקרבות עם הערבים", כותב בן־גוריון (ע' 25), "הוא חוסר האמון האישי. אני עוררתי אמון בלבו של מוסא עלמי וי. ל. מגנס מחשיב מאד דבר זה". אך אמון הוא נכס שיש לשמור עליו. מה יכלה להיות תגובתו של אל־עלמי אם בשיחה אתו מנסה בן־גוריון לשכנעו כי ארץ־ישראל צריכה להיות כולה מדינה יהודית, וזמן לא רב אחר־כך משתדל הוא עצמו לשכנע את ועדת־פיל בחוסר הצדק ובחוסר ההגיון שבתביעה זו? מנהיגים ערבים שעמהם נפגש לא היו זקוקים לכך שיגיד להם בן־גוריון שלגביו העיקר הם האנגלים, לא הערבים. בלי לקרוא את ספרו, שעתיד היה לצאת לאור קרוב לשלושים שנה אחרי־כן, לא טעו בהבנת מדיניותו הבסיסית, כפי שהסביר אותה לחבריו בהנהלה ב־1936: "אנחנו נחתור לקראת הסכם יהודי־אנגלי, ולמען הקל על אפשרות של הסכם יהודי־אנגלי, עלינו להיות מוכנים להסכם יהודי־ערבי" (ע' 73). בהקשר זה כדאי להביא אפיזודה שנרשמה על־ידי בן־גוריון (ע' 32):

> הערבים עוד זוכרים את ההתנהגות הבלתי־הוגנת של קולונל קיש [מנהל המחלקה המדינית ויו"ר ההנהלה הציונית בא"י בשנים 1923—1931—א. כ.] וחבריו, אשר פנו לערבים לפני הקונגרס [הערבי] השביעי, שלא יקבלו החלטה

נגד הציונות, ובתמורה יגלו גם היהודים רצונם הטוב כלפי הערבים. הקונגרס השביעי נתאסף, ובהשפעת אחסאן ביי אל־ג׳אברי לא נתקבלה שום החלטה נגד הציונות. בינתיים חלו מאורעות 1929. וכשבאה ועדת שו [שנשלחה ארצה אחרי המאורעות—א. כ.] השתמשו היהודים בעובדה שלא נתקבלה כל החלטה ערבית נגד הציונות, להוכיח שאין הערבים מתנגדים לציונות.

חשיבות הספר

קורא רגיל ספק אם ימצא ענין בספר זה, המספר ללא כשרון סיפורי מיוחד, וללא ניתוח סוציולוגי־היסטורי, מעשים שהיו ״לפני המבול״. לעומת זאת ימצאו בו ענין חוקרי תולדותיהם של יחסי היהודים והערבים וההיסטוריה המדינית של ארץ־ישראל. אלה ימצאו בספר הודאת בעל־הדין עצמו כי אכן לא היתה לה לתנועה הציונית מדיניות ברורה וישרה בשאלת־המפתח של מפעלה בארץ, לא ידעה מה להציע לערבים כבסיס להסכם ולעבודה משותפת. כי יהיו היהודים לגורם מכריע בארץ, לזאת לא יכלו הערבים להסכים; למעמד של גורם ממדרגה שניה (מיעוט תמידי) במולדתם—לא יכלו היהודים להסכים; את הרעיון של שוויון המעמד המדיני של שני העמים בארץ, בלי שים לב למספרם, דחה הקונגרס הציוני, שפיטר את וייצמן (1931) בשל יחסו החיובי לרעיון זה. החזון הראשוני בדבר הגשמת הציונות תוך הבנה ושיתוף עם הערבים תבע מדיניות של הסכם מודרג. גם מנהיגים ערבים שנטו ורצו בהסכם ובשיתוף־פעולה עם היהודים לא היו נכונים להסכים מראש למלוא השאיפות של היהודים. ואילו מדיניות של הסכם מודרג, מתוך חשבון גדול וראייה ארוכת־טווח—בכך לא הצטיינה המדיניות הציונית מעולם. ספרו של בן־גוריון יש בו כדי לחזק את ההערכה כי דרך המדיניות הציונית בארץ־ישראל לא בהכרח נגזרה כפי שנגזרה. יכול היה להיות גם אחרת. קורא הספר יווכח גם עד־מה היו לרועץ למדיניות־החוץ היהודית שיקולים צרים של מדיניות־פנים. הגישה היתה (ונשארה): ״אם צריך המשיח לבוא על־ידי זולתנו, מוטב שלא יבוא״.

הספר מפריך את הטענה שעליה חינכו את דעת־הקהל היהודית, כי ״לא היה (ואין) עם מי לדבר״. אפשרויותיו של המחבר להשתמש בחומר גנוז מעניין מניחות לקורא ליהנות קימעה מהצצה אל מאחרי הקלעים של הזירה הפוליטית מן הימים ההם. אגב כך יראה מה נשתנה העולם בשלושים־וכמה השנים שחלפו מאז, כאשר הגורם המכריע באיזור זה היו שלטון בריטניה ועושי־דברה המקומיים ושר בריטי (שר־המושבות מלקולם מקדונלד), בתבעו מנציגי היהודים ב״שיחות לונדון״ להבין למצבה של בריטניה נוכח מלחמת־העולם השניה המתקרבת, יכול היה לומר בפשטות ובוודאות: ״אם האימפריה הבריטית תאבד—גם היהודים יאבדו״ (ע׳ 226)...

מחדלי המו״ל

אין להטיל על מו״ל אחריות לטעויות מחבר, או לשגיאותיו הדידאקטיות (ויש כאלו בספר). אך תמוה הדבר שבית־הוצאה כ״עם עובד״ מוציא בימינו ספר כזה בליקויים טכניים שאין להם מחילה: ללא מפתח־שמות־אישים, ללא הערות־שוליים להסברת ענייניים ומונחים, בכתיב משובש של שמות ערביים וגם בהרבה שגיאות־דפוס ״פשוטות״, שהגהה קפדנית יותר יכלה לסלקן.

שער העמקים